

Intet om os uden os

PEN og Ruslands mange sprog

Den 10. september 2019 tog den udmurtiske sprogaktivist Albert Razin sit eget liv, da han satte ild til sig selv (begik *tipsjar*) foran den regionale regeringsbygning i Izjevsk, hovedstaden i Republikken Udmurtien, hvor et lovforslag om at reducere det oprindelige udmurtiske sprogs status blev behandlet ("Russian Scholar..."). Fra 2002 til 2010 faldt antallet af folk, der kunne tale udmurt fra 463.000 til 324.000 (RFE). Andre oprindelige sprog har været i en lignende tilbagegang. Antallet af tatarer, der taler tatarisk, faldt fra 4,9 millioner (88 pct. af den samlede befolkning) i 2002 til 3,6 millioner (68 pct.) i 2010, og til 2,8 millioner (59 pct.) i 2021; med andre ord næsten en halvering på 20 år (Itogi perepisi-2021).

I 2020 vedtog det russiske parlament en forfatningsændring. Den nye artikel 68.1 fastsatte russisk som statssprog i hele Føderationen og beskrev det som "det statsdannende folks sprog", den etniske russeres sprog. Ifølge en folketælling fra 2021 identificerede kun 72 pct. af befolkningen i Den Russiske Føderation sig som russere. Næsten hver tredje person i Rusland er ikke-russisk, og én ud af fem angav et ikke-russisk modersmål i den samme folketælling ("Natsional'nyj sostav naselenija").

Det er i sig selv bemærkelsesværdigt, at så mange ikke-russere stadig betragter russisk som deres modersmål. For hvad er et modersmål egentlig? Er det det sprog, din mor talte med dig, eller det sprog, du blev født med, *tuğan tel*, som det hedder på tatarisk? Eller kan man påstå, at man aldrig har kendt sit modersmål, fordi forældrene ikke gav det videre til én? Måske talte de det ikke selv, og det gik tabt allerede i bedsteforældregenerationen? Kan man stadig anse det som sit modersmål, selvom det sprog, man taler i stedet, blev pålagt en af staten og håndhævet i næsten alle byens skoler og på alle universiteter, så man blev tvunget til at tale det?

Jeg er født i Tatarstan. Det er én af i alt 20 republikker i Rusland. Mange oprindelige befolkningsgrupper er små og har ikke deres egne republikker. Omkring 60 ud af 180 folkeslag, der bor i det nuværende Rusland, er, set fra forskellige perspektiver, oprindelige: 41 er officielt anerkendte oprindelige mindretal med befolkninger under 50.000, og andre med befolkninger over 50.000 er gennem historien

blevet koloniseret eller erobret og indlemmet i det russiske territorium. De oprindelige folk taler over 100 forskellige sprog, alle klassificeret som truede af UNESCO (UNESCO).

I min barndom var det kun min bedstemor (*äbika*), der talte tatarisk med mig. Senere begyndte min far (*äti*) også udelukkende at tale tatarisk til mig – på et tidspunkt i hans liv, hvor han mente, at vi skulle bevare vores modersmål. Min mor (*äni*) talte for det meste russisk med mig, fordi hun ønskede, at jeg skulle passe ind i storbyen. I Kazan er næsten alle skoler – 99 pct. – og alle universiteter russiske; al undervisning foregår på russisk, og det samme gælder i alle større byer. Da jeg gik i skole, havde vi i det mindste tatarisk sprog og litteratur som fag, selvom de blev anset for at være de laveste i hierarkiet og ofte ignoreret af både lærere og elever.

I 2017 vedtog Den Russiske Føderation en lov, der afskaffede obligatorisk undervisning i tatarisk i skolerne, og den 19. juni 2018 vedtog Statsdumaen et lovforslag, hvor undervisning på alle sprog undtagen russisk fremadrettet skulle være frivilligt i skolerne (Gimadieva og Warditz). Dette lovforslag ophævede tidligere love om national autonomi og reducerede undervisningen i nationale oprindelige sprog til to timer om ugen; i mange skoler førte det dog til en fuldstændig afskaffelse af timer i ikke-russiske sprog.

Min mor måtte tilpasse sig på den hårde måde; født på landet, med forældre fra det tatarisk-talende opland, ønskede hun, at jeg skulle være flydende i russisk, tale uden accent, jeg skulle assimileres. For at blive optaget i byens skole var det afgørende, at man kunne læse og tale godt russisk. Da jeg startede i første klasse, talte jeg russisk og tatarisk lige godt, var flydende i begge – jeg gik ikke i børnehave og tilbragte meget tid sammen med min bedstemor. Men da jeg begyndte i skole, blev russisk, på grund af undervisning og jævnaldrende venner, mit dominerende sprog, og det begyndte at erstatte tatarisk. Dengang var jeg ikke opmærksom på det, fordi det var det almindelige, standarden. Jeg begyndte at lægge mærke til det, da jeg flyttede til Berlin i slutningen af 2014 og for første gang tænkte: “Hvorfor skriver jeg ikke poesi på tatarisk, på mit modersmål? Hvorfor har jeg hele mit liv skrevet litteratur på russisk?”

Det var aldrig et valg, det føltes aldrig som et valg; det var standarden – jeg skrev på det sprog, mine venner talte og skrev på; jeg tænkte aldrig “Skal jeg skrive på tatarisk eller russisk?” I timerne talte vi kun russisk, selv tatariske børn indbyrdes, og jo renere og mindre accentueret dit russiske var, desto bedre. Børn med stærk tatarisk accent blev betragtet som “bonderøve”, og jeg var glad for, at jeg ikke havde accent og var “urban”. Jeg var flov over at tale tatarisk, når mine skolekammerater og venner var i nærheden. Jeg kan ikke forklare, hvor disse stereotyper kom fra, men de syntes at være overalt, det var, som om de hang i luften. Jeg kan ikke huske, om børnene direkte mobbede andre for at tale tatarisk eller for at have accent, men jeg husker min egen forlegenhed over for mine venner, når min *äbika* talte tatarisk til mig, så jeg svarede hende altid på russisk. Det føltes, som om min mund nægtede at udtale tatariske lyde, når der var russere i nærheden. Mine fingre nægtede at skrive digte eller historier på tatarisk, for mine venner og jeg læste dem højt for hinanden, så det var helt indlysende, at de skulle være på russisk.

Efter jeg var emigreret, havde jeg, i et digt skrevet på russisk, en enkelt linje på tatarisk, og da jeg læste det højt fra scenen, indså jeg, at det var første gang i mit

liv, jeg talte tatarisk foran russisktalende mennesker, og jeg indså også, at jeg altid havde skammet mig over det. At der havde været en skam.

Senere mødte jeg tatarer, som ikke følte den samme skam, og det gik op for mig, at oplevelsen afhænger af mange forskellige ting – hvor man voksede op, i en storby eller i en landsby, om din familie var rig eller fattig. Det afhænger i høj grad af klasse. Jeg voksede op i en familie fra arbejderklassen, og vi talte aldrig akademisk tatarisk. Derfor blev vi naturligt, og uden at vi var bevidst om det, forført af den propagandistiske diskurs om, at tatarisk er et sprog, der tilhører underklassen fra landet, og at russisk er det førende og det urbane sprog; at tatarisk er et landligt sprog for de fattige, og russisk de intellektuelles sprog. Både vores familie og vores sprog kom netop fra landsbyen.

Jeg kender flere mere velstående familier fra akademiske kredse, som underviste i tatarisk på universiteterne eller arbejdede som oversættere og forfattere. For dem var det lettere at adskille tatarisk fra fortællingen om et lavklassesprog, for i deres miljøer var det ikke stigmatiseret. Men flertallet kom fra arbejderklassen ligesom mig. Jeg tror også, det afhænger af, hvilken generation du tilhører, ikke så meget af et bestemt fødselsår, men om du levede før, under eller efter Sovjetunionens tid. De yngre generationer har et andet syn på sprog på grund af en kulturel genoplivning af tatarisk, der sker gennem sprogaktivister og mikroinfluencere, sociale medier, popkultur, musik og teater.

Der er desværre stadig lang vej for den moderne litteratur. Litteratur på oprindelige ikke-russiske sprog, som voksede og blomstrede i begyndelsen af det 20. århundrede, er i dag næsten ikke eksisterende. Strukturelt understøttes moderne litteratur kun i Rusland, hvis den er skrevet på russisk. Jeg kan næsten ikke forestille mig, hvor beriget verdenskulturen kunne have været, hvis de dusinvis af ikke-russiske sprog i Rusland var blevet understøttet – hvis de ikke var blevet marginaliseret som "landsby"-sprog, hvis litteratur på disse sprog havde fået lov til at udvikle sig på lige fod med russisk.

Tatarisk litteratur blomstrede i begyndelsen af det 20. århundrede – et enormt antal tekster blev skrevet dengang med arabisk skrift. Senere, da den tatariske skrift med magt blev ændret først til det latinske og derefter det kyrilliske alfabet, blev de fleste af disse tekster aldrig transskriberet og gik tabt. Historisk set er tatarisk blevet skrevet med det arabiske alfabet, siden islams indførelse i den tyrkiske verden og det gamle tyrkiske alfabet blev tabt. I 1923 begyndte kampagnen for at romanisere de fleste sprog i Sovjetunionen, og fra 1927 til 1938 blev tatarisk transskriberet med det latinske alfabet (*yañalif*). I 1930'erne blev det latinske alfabet, for sovjetiske embedsmænd, et symbol på den vestlige verden, og de besluttede at transskribere størstedelen af de sovjetiske sprog, herunder tatarisk i perioden fra 1939 til 1941, med kyrillisk. Det kyrilliske alfabet svarer ikke i lige så høj grad til det fonetiske system i tatarisk som det latinske, og på trods af at nye bogstaver blev tilføjet, korresponderer det stadig ikke med visse lyde. I 1999 vedtog Tatarstan en lov om en tilbagevenden til det latinske alfabet, men den blev suspenderet igen i 2002, da det russiske parlament som modsvar ændrede loven om sprog i Den Russiske Føderation for derved at fastslå det kyrilliske alfabet som det eneste tilladte alfabet for alle folk i Føderationen (Andrews og Ernest).

I dag udgør moderne tatarisk litteratur og faktisk alle moderne oprindelige litteraturer tilsammen ikke engang 1 pct. af den monolitiske dominans af russisksproget litteratur. Mange tatariske forfattere skriver på russisk, af alle de ovennævnte grunde, men også fordi man med russisk kan nå langt flere læsere, eftersom der er så mange flere institutioner, legatmuligheder og priser for russisksprogede forfattere og digtere – og næsten ingen for dem, der skriver på tatarisk. Og det er på trods af, at tatarisk er det største og mest udbredte af alle ikke-russiske sprog i Rusland. Hvis nogen bliver spurgt om litteraturen i Rusland, tænker de på det russiske sprog og Dostojevskij, mens andre litteraturer er næsten ukendte for omverdenen og aldrig bliver oversat. På russiskstudierne verden over fokuserer man på klassiske og moderne digtere og forfattere, der skriver på russisk, hvilket giver muligheder også for de nulevende forfattere, mens litterære aktører fra koloniserede sprog forbliver usynlige og forsømt både i og uden for det land, hvor de er født.

Da jeg stillede mig selv spørgsmålet: “Hvorfor skriver jeg ikke poesi på tatarisk, på mit modersmål?”, ændrede min poesi sig markant. Gradvist begyndte jeg at flette tatarisk ind i mit arbejde. I første omgang forsøgte jeg at oversætte mine egne tekster, men det fungerede kun, når en anden oversatte – og det lød unaturligt, fordi mit russisksprogede forfatterskab eksisterer på et helt andet niveau end mit tatariske, som er forblevet enkelt, hjemligt, køkkenagtigt.

I 2022 startede jeg projektet “Lostlingual” – en poetisk udforskning af tabet og tilbagekomsten af modersmålet gennem poesi.¹ Måske opstod ideen under Ruslands fuldskala-invasion af Ukraine, som i første omgang medførte en form for poetisk følelsesløshed – en stumhed, en manglende evne til overhovedet at skrive. Det handlede ikke om det russiske sprog i sig selv, men om tabet af meningen med at skrive. Efter flere måneders stilhed begyndte det poetiske sprog imidlertid at vende tilbage til mig – men nu på tatarisk. Da mit tatarisk var ret simpelt, blev disse tekster helt anderledes: meget abstrakte, korte. Men poesien vendte tilbage.

I lang tid var jeg bange for at skrive på tatarisk. Det syntes umuligt, fordi jeg kun kendte sproget, som jeg gjorde det som barn. Gennem min erfaring med poesi lærte jeg dog, at poesi er et fleksibelt redskab, der tillader at skrive på ethvert sprogligt niveau, ja endda uden ord. Jeg lærte at bruge det, jeg havde. En anden erkendelse i de senere år var også, at mit sprog ikke var på et barns niveau, men på arbejderklassens niveau, som min familie var. Vi talte hverken om kunst, politik eller historie på tatarisk, så jeg mangler ord for det. Til gengæld kan jeg sagtens diskutere, hvordan man laver suppe.

Da jeg begyndte at dele *Lostlingual*-tekster på mine sociale medier, indvendte mine tatariske venner, som talte sproget flydende, at jeg brugte ord, der ikke fandtes (selvom disse ord i mit hoved havde en betydning), og udpegede mine grammatiske fejl. Hele mit liv havde jeg troet, at jeg havde et naturligt talent, fordi jeg skrev korrekt på engelsk og russisk, selvom jeg ikke kendte de grammatiske regler. Mine fejl på tatarisk fik mig til at forstå, at det ikke var medfødt talent, men læseerfaring – jeg havde læst meget på russisk og engelsk og næsten intet på tatarisk. Derfor eksisterer ordene kun hos mig i mundtlig form, og ubevidst opfinder jeg, hvordan de skrives. Jeg retter ikke disse fejl og falske ord, fordi de illustrerer, hvordan et sprog ikke blot glemmes, men muterer og forvandler sig til noget nyt.

Det, der begyndte som en meget personlig og i nogen forstand antropologisk undersøgelse, blev en poetisk transformation. Min poesi er nu helt anderledes end det, jeg skrev på russisk, det sprog jeg er mest fortrolig med. Jeg begyndte at bruge visuelle elementer og lyde til at formidle betydninger. Bogstaver og ord skaber ornamenter på siderne; i læsningen bliver de til musik og danner på den måde billeder og betydninger. Mine kommentarer forklarer ordspil og vittigheder, som læsere uden tatarisk kundskab ellers ikke ville forstå. At skrive på mit barndomssprog trækker glemte og dybt begravede erindringer frem; teksternes emner kommer i dybden på måder, de aldrig ville gøre på russisk.

Siden jeg startede *Lostlingual*, har jeg mødt mange mennesker med oplevelser, der ligner mine. I mine samtaler med dem blev jeg klar over, at mange, ligesom jeg, ikke tror, de kan skrive på deres modersmål – enten fordi deres viden er basal, fordi de kun knapt husker sproget, eller fordi de slet ikke kender det. Selv de, der er flydende, fortsætter ofte med at skrive på russisk, fordi det er mere bekvemt, fordi det er velkendt, fordi det giver større chance for at blive læst og udgivet. Derfor besluttede jeg at lave skrivelaboratorier for det glemte modersmål, TEL:L, som på tatarisk betyder “sprog”, men det er også et navn, som rummer en leg med ord: tilføjer man et bogstav, bliver det “tell” på engelsk.² I disse laboratorier arbejder vi sammen med at konfrontere både indre skam og ydre skam – den slags, der pålægges os af propaganda og russificering – og at integrere vores modersmål i poesi, prosa og litteratur. På forskellige måder bidrager flersprogethed med dette arbejde; jeg opfordrer mine deltagere til at blande sprog. Visuel poesi, lydpoesi, abstrakt poesi og eksperimentelle skrivemetoder hjælper.

Deltagerne har varierende sprogfærdigheder – fra ingen til flydende – og det beriger kun vores samarbejde. Hvert laboratorium har 15 deltagere – jeg holder grupperne små for at sikre, at alle får tid til at dele, reflektere, modtage feedback og deltage i diskussionerne. Mange bor i Berlin, men jeg har også et ønske om at inkludere dem, der ikke gør, så laboratorierne er online, og folk fra hele verden kan deltage virtuelt. Som regel har vi 2-3 deltagere andre steder fra, nogle af dem bor i Rusland. På laboratorierne lærer vi meget nyt om hinandens kulturer – selvom mange af os bor tæt på hinanden, ved vi ofte meget lidt om hinanden. Det slog mig, hvor meget vi har til fælles: for eksempel delte ord på tværs af tyrkiske sprog – ordet *su* betyder “vand” på sakha, tatarisk og flere andre sprog. Alligevel er vores skikke, myter, filosofier og tilgange til skrivning og kunst så bemærkelsesværdigt forskellige og fascinerende! Det var utroligt inspirerende for mig. Jeg har lært meget af mine studerende.

Siden 2023 har vi afholdt tre laboratorier af 10 ugers varighed, og det fjerde er i gang nu. Mange deltagere fortsætter, inspireret af den erfaring de får, med at arbejde med litteratur på deres modersmål og med dekoloniale projekter. Vi planlægger også at udgive antologier online med de værker, der er skrevet på laboratorierne. Målet med disse laboratorier er at berige litteraturen på sprog, hvor der findes meget lidt samtidslitteratur.

I de seneste år har jeg overvejet, hvad jeg ellers kan gøre for at støtte ikke-russiske oprindelige litteraturer. Med støtte fra svensk PEN udgav vi i 2024 antologien *Non-Russian Russia: Decolonial Literatures* med oversættelser til svensk og engelsk (med Galina Rymbu, Mikael Nydahl og mig som hovedredaktører). Omtrent samtidig

opstod idéen om at skabe en PEN-organisation med fokus på Ruslands ikke-russiske sprog: at samle og støtte repræsentanter for forskellige sprog og sikre, at russisk kun er ét blandt flere sprog, ikke det dominerende. Som udgangspunkt repræsenterer vores stiftende medlemmer, hvor mange ønsker at forblive anonyme af personlige sikkerhedshensyn, 11 sprog og kulturer, og vi ønsker at tiltrække flere efter princippet om oprindelig solidaritet: “Nothing about us without us” (*Indigenous Russia*, 2023).³

Princippet “Intet om os uden os” definerer meget af det, vi ønsker at opbygge. Det betyder, at beslutninger om et fællesskab, dets sprog og dets kultur ikke bør træffes uden de mennesker, der lever i den virkelighed. Udtrykket stammer fra det latinske *Nihil de nobis, sine nobis* og har været centralt for oprindelige bevægelser, handicap-fællesskaber og andre kampe mod marginalisering. Det minder os om, at fællesskabets egen viden, erfaring og autoritet er afgørende for at forme dets fremtid. For os udfordrer dette princip det russiske sprogs og kulturs dominans i litteraturen. Ruslands ikke-russiske sprog – tatarisk, basjkirsk, sakha, tjuvasjisk, burjatisk og andre – er ikke fodnoter eller kuriositeter. De fortjener at stå på lige fod med russisk litteratur, engelsk litteratur og andre verdenslitteraturer – at blive læst, oversat og gjort tilgængelige. Forfatterne, digterne, oversætterne og dem, der taler disse sprog, skal selv bestemme, hvordan deres litterære og kulturelle verdener repræsenteres og udvikles.

Vi ønsker at samle og støtte ikke-russiske forfattere og litteraturer og skabe et rum, hvor deres og vores stemmer kan blive hørt og værdsat. Én af måderne, vi forsøger dette, er ved at udgive flersprogede antologier, oversat til forskellige sprog. Disse antologier er ikke blot tekstsamlinger; de er personlige fortællinger, der deler meget forskellige erfaringer og stemmer og fortæller om kulturer, som størstedelen af verden ikke kender til. De er også et opråb om, at disse litteraturer eksisterer, at de betyder noget, og at de fortjener at blive læst, diskuteret og værdsat på linje med andre verdenslitteraturer. Vores mål er at gøre disse værker synlige og give deres forfattere reelle muligheder for at blomstre.

Samtidig erkender vi, at der er meget få oversættere, der arbejder med disse sprog, hvilket skaber en praktisk barriere for udbredelse og anerkendelse. I et forsøg på at imødekomme denne udfordring vil vi afholde workshops, hvor vi arbejder med oversættelse, hvor erfarne og nye oversættere samles og matches med forfattere. De skal have ét fælles sprog, så forfatterne kan forklare teksterne for oversætterne. Det handler ikke kun om at producere oversatte tekster – det handler også om at opbygge viden, færdigheder og fællesskab omkring disse sprog og sikre, at oversættelse bliver en bæredygtig praksis og ikke blot et enkeltstående projekt.

Derudover vil vi afholde laboratorier svarende til TEL:L, der har fokus på at skrive på oprindelige sprog, som ofte, i forskellig grad, er helt glemt. Mange føler ikke, at de kan skrive på deres eget sprog, fordi de kun kender det på et helt grundlæggende niveau; andre er så dybt russificerede, at de skammer sig over at forsøge at skrive på deres eget sprog. Eller de har aldrig overvejet det. Vi ønsker at røkke ved akademiske stereotyper (fx forestillingen om, at man skal skrive på et perfekt sprogligt niveau for at være forfatter) og internaliseret skam ved at tilbyde vejledning, opmuntring og eksperimenter i poesi og prosa. På den måde sigter vi mod at skabe ikke blot antologier og tekster, men et bredere økosystem, hvor ikke-russiske litteraturer kan vokse, udvikle sig og få den anerkendelse, de længe er blevet nægtet.

Ved at følge princippet “Intet om os uden os” forsøger vi at skabe et rum, hvor vores stemmer ikke blot bliver hørt, men aktivt former samtalen. Det er en forpligtelse til samarbejde i stedet for at kontrollere, til at fremme væksten af litteratur på sprog, der længe har været marginaliserede, og til at anerkende værdien af hver enkelt kultur.

Oversat af Lene Baggesgaard.

Noter

- 1 Se <https://www.rabrab.net/titles/rasuleva>.
- 2 Se også <https://www.instagram.com/tel.l.labs>.
- 3 Se også <https://penlanguagesofrussia.org>.

Litteraturliste

Andrews, Ernest (red.) (2018): *Language Planning in the Post-Communist Era: The Struggles for Language Control in the New Order in Eastern Europe, Eurasia and China*, Cham: Palgrave Macmillan, DOI 10.1007/978-3-319-70926-0.

Bornaşeva, Zahidä (pseud. Zakhida Iffat) (1971): *Tatar hatın-qızları hæräkäte tarihunnan*, Qazan: Tatarstan kitap nâşriyatı.

Bornaşeva, Zahidä (pseud. Zakhida Iffat) (1921): *Zöhrä Yoldızı*, Qazan: Mäğärif.

Burnaşeva, Zakhidä (pseud. Zakhida Iffat) (1922): *Zvezda Venera* [Venusstjernen], oversat til russisk af V. Kljujev, Kazan: Gos. Izd. Tat. SSR.

Gimadieva, Alfinaz og Vladislava Warditz (2025): “Back to Russian monolingualism? Discursive reflections on the 2017 educational reform in Russian- and Tatar-language media”, i *Frontiers in Language Sciences* 4, DOI 10.3389/flang.2025.1652436.

İshaki, Muhammed Ayaz (2004): *200 yıldan soñ inqiraz*, Moskva: Bulgar İle.

“İtogi perepisi-2021: Tatarstan rastjot, no tatar v Rossii stalo mensje”, i *Tatar Inform*, 10. januar 2023.

“Natsional’nyj sostav naselenija”, *Rosstat*, https://rosstat.gov.ru/storage/mediabank/Tom5_tab1_VPN-2020.xlsx, tilgået 30. december 2022.

“Nothing About Us Without Us. An Open Letter from Indigenous, National, and Decolonial Activists”, i *Indigenous Russia*, 3. april 2023.

Nydahl, Mikael, Dinara Rasuleva og Galina Rymbu (red.) (2024): *Det icke-ryska Ryssland*, Linderöd: Ariel.

Rasuleva, Dinara (2022): *Su: voda (s tatarskogo)/Су: вода (с татарского)*, Tel Aviv: Babel Bookstore Publishing House.

Rasuleva, Dinara (2025): *Lostlingual*, Helsinki: Rab-Rab Press.

Rasuleva, Dinara (2025): *Traumagotchi/Травмагочи*, shell(f).

RFE (2019): “Man Dies After Self-Immolation Protest Over Language Policies In Russia’s Udmurtia”, i *Radio Free Europe/Radio Liberty*, 10. september 2019.

“Russian Scholar Dies From Self-Immolation While Protesting to Save Native Language”, i *The Moscow Times*, 10. september 2019.

Tuqai, Gabdulla (2021): *Dnevnik* [dagbøger], Kazan: Smena.

Tutash, Giffat (1915): *Giffät Tutaş şigırläre*, Moskva: Boradären Karamışevlar nâşriyatı.

UNESCO (2009): “UNESCO Atlas of the World’s Languages in Danger”, <https://web.archive.org/web/20220531072327/http://www.unesco.org/languages-atlas/index.php?hl=en&page=atlasmap>, tilgået 31. maj 2022.

LANGUAGES OF RUSSIA